

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
BİLİŞİM BİLİM DALI

Bilim Etiği ve Hukuk
Doç. Dr. Özhan TINGÖY
Bilişim Teknolojileri Ürünleri ve Tüketici Hakları
Bilim Etiği

Duygu ATEŞ
192227042008001

İÇİNDEKİLER

1. Bilişim Teknolojileri Ürünleri

1.1. Yazılım Ürünleri

1.2. Donanım Ürünleri

2. Tüketici Hakları

2.1 Yazılı Kurallar

2.2. Yazılı Olmayan Kurallar

2.3. Bilişim Tüketicisi Olarak Sahip Olduğunuz Haklar

2.4. Tüketicinin Şikayette Bulunabileceği Makamlar

3. Bilim Etiği

3.1. Bilime İçkin Olan Etik

3.2. Bilimsel-Teknolojik Üretim ve Paylaşımında Bilim Etiği

3.3. Bilim, Bilimsel Danışmanlık, Değerlendirme ve Egemenlik Yapıları

3.4. Bilim Etiğinin Evrimi

3.5. Bilim Etiği ve Hümanist Gelenek

3.6. Lizenko

3.7. Lisenko Neden Yükselbilmiştir ?

3.8. Lisenkoizm (1935 - 1964) Neler Yapmıştır ?

1. Bilişim Teknolojileri Ürünleri

Yazılım Elemanları

- Oyun Yazılımları
- Sistem Yazılımları
- Programlama Dilleri
- Ofis Uygulamaları
- İş (Sektörel) Uygulamalar
- Cihaz Taklitçileri (Emulatörler)
- Ortam ilişkili Yazılımlar
- Cihaz ilişkili Yazılımlar
- Yardımcı Yazılımlar ve birçok alanda geliştirilebilecek yazılımlar

Donanım Elemanları

- Bilgisayar
- Anakart
- Sabit Disk
- Klavye
- Fare
- İşlemci
- Çıkarılabilir Diskler
- Ekran Kartı
- Ağ Kartı
- Yazıcı
- Tarayıcı
- Sayısallaştırıcı
- Ağ Elemanları
- Yönlendirici
- Modem
- Dial-Up Modem
- ADSL Modem
- Kablo Modem

2. Tüketici Hakları

Elektronik ve network ortamında uyulması gereken kuralları tanımlayan normlar ve kodlar kısaca bilişim etiğini ifade eder. Bu norm ve kodların temel amacı network ortamındaki kullanıcıların minimum zarar ve maksimum fayda ile elektronik ortamı kullanmasını güvence altına almaktır.

Kısaca “Bilişim”, bilginin elektronik ortamda işlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Bilişim Etiğine, bilişim alanında uyulması gereken yazılı ve yazılı olmayan kurallar diyebiliriz. Bilişim Etiği genel bir ifadeyle tüm internet ve network ağlarının kullanıcılarının uyması gereken kuralları kapsadığı gibi, bireylerin kişisel bilgisayarlarını kullanırken dahi uyması gereken kuralları düzenler.

Yazılı Kurallar

Yazılı olan kuralların başlıcası **hukuki metinlerdir**. Mevzuatta yer alan bazı konu başlıkları şöyledir: Elektronik İmza, Elektronik sözleşmeler, Elektronik Noter, Usul Hukukuna ilişkin düzenlemeler, Servis sağlayıcıların sorumluluğu, Bilişim suçları/Ceza Hukuku, Kişisel verilerin korunması, Tüketicinin korunması, Elektronik para, Elektronik ortamda haksız rekabet, Vergi hukuku, iş yeri muhasebesi, Gümrük hukuku, İsimler, alan adları, markalar, telif hakları, Kamu alımlarında elektronik ortamın kullanılması, Elektronik ortamda ticari kimlik vb.

Ayrıca çeşitli meslek kuruluşları ve eğitim kurumlarında bu konuda yazılı kurallar ortaya koymuşlardır: Temeli 1985'e dek uzanan Computer Ethics Institute (Bilgisayar Etik Enstitüsü)'e dayandırılan aşağıdaki on emir belki de netiquette'in temelini oluşturur niteliktedir. Bunlar;

1. Bilgisayarı başka insanlara zarar vermek için kullanmamalıyız.
2. Başka insanların bilgisayar çalışmalarına karıştırmamalıyız.
3. Başka insanların dosyalarını karıştırmamalıyız.
4. Bilgisayarı hırsızlık yapmak için kullanmamalıyız.
5. Bilgisayarı yalan bilgiyi yaymak için kullanılmamalıyız.
6. Bedelini ödemediğimiz yazılımı kopyalamamalı ya da kullanmamalıyız.
7. Başka insanların bilgisayar kaynaklarını izin almadan kullanmamalıyız.
8. Başka insanların entellektüel bilgilerini kendimize mal etmemeliyiz.
9. Yazılan programın sosyal hayata etkilerine dikkat etmeliyiz.
10. Bilgisayarı saygı duyulacak, hakkında bahsedilecek şeyler için kullanmalıyız.

TÜBİDER Bilişim Sektörü Derneği'nin Ahlak İlkeleri ise şöyledir:

1. Adil, dürüst ve güvenilir olacak, tüm insanlara karşı hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit davranacaktır.
2. Çalışma ve ilişkilerinde ahlaki değerler doğrultusunda hareket edecektir.
3. Mesleği ile ilgili yasa, kural ve standartları öğrenerek, onlara uyacaktır. Mesleki bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanırken kişisel ve kurumsal çıkarlara zarar vermeyecektir.

4. Bilişim ve bilişim teknolojisi uygulamaları hakkında toplumun aydınlanmasına ve toplumda gerekli bilincin oluşmasına katkıda bulacaktır
5. Bağlı olduğu yükümlülükler ve sözleşmelere uyacaktır.
6. Başkalarına ait özel bilgilerin gizliliğine ve korunmasına özen gösterecek; İnsanların özel yaşamına, saygınlığına ve sahiplik haklarına saygı gösterecektir.
7. Ürün ve hizmetleri konusunda müşterilerini tam ve doğru olarak bilgilendirecek, ürün ve hizmet sunumunda yasaların ve ticaretin gerektirdiği belge ve bilgilerin eksiksiz olarak karşı tarafa verilmesini sağlayacaktır.
8. Faaliyetleri ile ilgili olarak ilgili tarafları çıkarları konusunda bilgilendirecek.
9. Kirli ve dürüst olmayan işleri yaptığından kuşku duyduğu kişi ve kurumlarla çalışmayacaktır.
10. İş ortaklarının ve ticari ilişki içinde olduğu kurum ve kişilerin hak ve çıkarlarını korumak konusunda titiz davranacak, onların kazançlarını yok edici bir ticari faaliyet içinde olmayacaktır.
11. Nihai tüketicilere bayi kar marjını yok sayan fiyat bilgilendirmesinde bulunmayacaktır.
12. Ürün ve hizmetin makul bir kar marjını koruyacak biçimde satılmasına özen gösterecek, diğer satıcı ve meslektaşları karşısında fiyat kırma yoluyla haksız kazanç elde etmeye çalışmayacaktır
13. Üreticilerin, patent, telif ve mülkiyet haklarına saygılı davranacak; sahte ürün satışı yapmayacak; yazılımların lisansız ve korsan ticaretine karşı çıkacaktır.
14. Haksız rekabet sayılan ticari faaliyet içinde olmayacak, ürün ve hizmet sunumunda tekel yaratıcı davranışlardan kaçınacak, ticari avantaj ve üstünlüklerini meslektaşlarının ve müşterilerinin aleyhine kullanmayacaktır.
15. Tüketicilerin yasalar ve uygulamalardan gelen haklarına saygılı davranacak, garanti ve satış sonrası hizmet konularında müşteri mağduriyeti oluşturmayacaktır.
16. Çalışma yaşamının ahlak kurallarına uyacak, çalışanlarının yasalardan ve uygulamalardan gelen hak ve çıkarlarını koruyacaktır.
17. Çalışanlarının mesleki gelişimine katkıda bulunacak, onları bu konuda özendirerek; çalışanın sektörel, toplumsal ve kişisel sorumluluklarını yerine getirirken temel ahlak kurallarına uygun davranmalarını sağlayacaktır.

Yazılı Olmayan Kurallar

Yazılı olmayan kurallar ise, net çizgiler ile çizilemeyen, toplumdan topluma, kişiden kişiye değişebilen normlardır. Bu nedenle tanımlanmasında güçlük yaşanan kurallardır. Bu kurallar yazıldığı zaman uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek mekanizmalar güvenlik güçleri değil, bizzat bunları yaşayanlardır. Dolayısıyla etik kurallar bir bakıma kişinin kendi kendine duyduğu vicdani yükümlülükler ile sınırlıdır.

Yazılı olmayan kurallara kısaca aşağıdaki kuralları verebiliriz:

İnternet Etiği

1. İnternet'te bize yapılmasını istemediğimiz davranışları biz de başkalarına yapmamalıyız ve gerçek hayatta nasıl davranmamız gerekiyorsa o şekilde davranmalıyız.
2. İnternette ne yapılacağına dair etik bir ikileme düştüğümüzde gerçek hayatta ne yapmamız gerekiyorsa öylece hareket etmeliyiz.

3. İnternette karşılaştığımız tanıştığımız kişilerin belki yüzünü göremiyor, sesini duyamıyor ve yüz mimiklerini gözleyemiyoruz fakat bütün bu şartlar, bizim normal yaşamda insanlara göstermiş olduğumuz saygıyı sanal dünyadaki insanlara göstermememize neden olmamalıdır. İnternette karşılaştığımız insanlara da aynı seviyede saygımızı göstermeliyiz ki benzer bir davranışla karşılığını alabilelim.
4. İnternet sadece Türklerin, Avrupalıların veya Asya kültüründen insanların olduğu bir ortam değildir. Dünyanın her bölgesinden insanlar bu ortamda varlık göstermektedirler. Her kültürün kendine göre değer ve inançları vardır. Bizim için normal olan bir söz başka bir kültürde yanlış algılanabilmektedir. Bu noktayı göz önüne alarak sanal ortamdayken hassasiyetle hareket etmeliyiz.
5. İnternetle henüz tanışmış kişilerin yapabilecekleri yanlışlıkları anlayışla karşılamalı onlara yol gösterici olmalıyız.
6. Sanal ortamdaki sataşmalara karşılık verip zaten istedikleri böyle bir davranış olan insanlara alet olmamalı interneti bu şekilde kirletilmesini önlemeye çalışmalıyız.
7. Kendimizin ya da başkalarının özel hayatına karşı saygılı olmalıyız. Kendimize veya başkalarına ait özel sırları İnternet ortamına aktarmamaya dikkat etmeliyiz.
8. İnternette yüz hareketleri görülmez, ses tonumuz duyulmaz yani sadece yazdıklarımızla varız. Bu nedenle yazdıklarımıza çok dikkat etmeli örneğin büyük harflerle yazı yazmamalıyız. Çünkü büyük harf yüksek ses ve kızgınlık manasına gelmektedir. Cümlelerimizin nitelikli, ölçülü ve dengeli olmasına özen göstermeliyiz. Fikirlerimizi gayet net, sade ve ahlâk kuralları çerçevesinde yazmalıyız.
9. İnternette yazdığımız yazıları eğer gerçek ortamda karşıımızdaki kişiye söyleyemeyeceksek yazmamalıyız, yazdığımız şeyleri gerçek ortamda söyleyip söyleyemeyeceğimizi kontrol ettikten sonra göndermeliyiz.
10. İnternette yüzler görülemediği için sembollerle anlaşılır. Önem verdiğimiz bölümü (*) veya (“) arasına yazarak ifade edebiliriz. Duyguları ifade eden bilenen bazı semboller ise şunlardır; :- (gülümseme) ;- (göz kırpma) :-(üzülme)
11. İnternet ortamının sağladığı olanakların yasa dışı biçimde insanlara zarar verme, başkalarının işlerini engelleme, gizli ve kişisel bilgilerini ele geçirip yararlanma, her türlü sahtekarlık, yolsuzluk, dolandırıcılık ya da hırsızlık gibi kötü amaçlı kullanımına yol açmamalıyız ve göz yummamalıyız.
12. İyelik haklarını zedelememeye özen göstererek, başkasının veri kaynaklarını ve düşüncelerini, yazılımlarını kendimizinmiş gibi sahiplenmeye kalkışmamalıyız.

E-Posta İletilerinde ve E-Posta Gruplarında Etik Kurallar

1. Bize gelen bir iletiyi, başkasına aktarmak istediğimizde, bu iletiyi bize gönderinin bunu isteyip istemediğinden emin olmalıyız.
2. Bizim okumak için vakit harcamadığımız mailleri başkalarına göndermemeliyiz.
3. Eğer yazdığımız mesaj tek bir kişiye değil de bir gruba gidiyorsa, mesajın geneli ilgilendiriyor olmasına özen göstermeliyiz.
4. İnsanların duygusal zayıflıklarını kullanan mesajların dağılmasına olanak vermemeliyiz. Örneğin; amansız hastalık için yardım veya son isteği yazılan mesajın dünyayı dolaşmasını istemek.
5. Ulaşmadığı kaygısı ile bile olsa aynı iletileri ardı ardına göndermemeliyiz.

6. Virüslü iletiler ile karşılaştığımızda en kısa zamanda kaynağına duyurmalıyız ve etkileneceğini sandığımız kişileri gecikmeden uymalıyız.
7. Mesaj gönderirken konu bölümünü boş bırakmamalıyız. Gönderdiğiniz mesajın içeriğini anlatacak özet kelimeler ile tanımlayarak mesaj hakkında bilgi verilmelidir.
8. Önemli değilse büyük boyutlu dosyaları maillerinize atıp göndermeyiniz. Sizin bilgisayarınızdan o anda gidiyor gibi görüle de bu durum mail aktarım sistemlerinde yoğunluğa ve yavaşlamaya neden olmaktadır. Örneğin resimler, animasyonlar gibi...
9. Spam dediğimiz kişilerin izni olmadan reklam amaçlı mail göndermekten kaçınınız. Yapılan araştırmalar bu tip davranışın satılan ürünle ilgili güvenilirliğin azaldığını göstermektedir.
10. Posta kutunuzdaki mesajların sizden başkaları tarafından da okunabileceğini unutmayın
11. E-Posta bilgilerinizi [kullanıcı kodu, şifre] kimseye vermeyin.
12. Zincir mesajlara cevap vermeyin, zincirin uzamasına neden olmayın.
13. Başlıklar dışında büyük harf kullanmanın “bağırarak” olduğunu unutmayın.
14. Mesajınızda dikkat çekmek istediğiniz noktaları *asteriks işaretleri arasına* alın.
15. Özellikle sizden ticari amaçla e-posta almayı beklemeyen kişilere ticari e-mail göndermeyin.
16. Size gönderilmiş bir e-postayı sahibinden izin almadan genele açık ortamlara [örneğin tartışma grupları] göndermeyin.
17. Tanımadığınız ortamlara mesaj gönderirken mesajınızın sonuna “elektronik imza mesajınızı” ekleyin. Elektronik imza mesajınızın en çok dört satır olmasına dikkat edin.
18. E-postanızda kullandığınız her türlü alıntı için copy right kurallarına saygılı olarak, ilgili referansları belirtiniz.
19. Mesajlaşma listesi [mailing list] sahibiyse, listenize kayıt yaptıran kişilerin bunu şahsen yaptıklarını anlamak üzere, listenize almadan önce kendilerine matbu bir e-mail gönderin.
20. Hitap ettiğiniz alıcının kimliğine göre bir dil ve ifade tonu seçmeniz
21. Mesajınızı kısa ve öz yazmanız
22. Gelen mesajları cevaplamadan önce dikkatle okumanız
23. Espriyi veya alaycı dil kullanımında dikkatli olmanız
24. Kişiye değil konuya cevap vermeniz
25. Mesajlarda kötü niyetin değil yanlış anlamaların daha fazla meydana geldiğini bilmeniz
26. Elektronik iletişimde uygun nazik bir ifade kullanmanın sağ duyunun gereği olduğunu hatırlamanız

Web Site Yayıncılığında Etik Kurallar

1. Web sitenizde doğrudan büyük resim dosyalarını sergilemeyin. Pul büyüklüğündeki versiyonlarını kullanın.
2. Başkasının sitesine listenizden link verecekseniz, nezaket açısından ilgili kişiye bilgi vermeniz fayda vardır.
3. Web sayfalarınızın sadece metinden oluşan versiyonlarını da sergileyin. Özellikle modemle bağlanan düşük bant genişliğinde sörfçüler size minnettar kalacaktır.
4. Web sayfalarınıza görsel ya da ses malzemeleri ekleyecekseniz, ilgili dosyaların yanına büyüklüğünü yazın [örneğin 105Kb].

5. Her Web sayfanızın, özellikle de ana sayfanızın, en alt kısmına size ulaşılacak e-posta adresinizi belirtin.
6. Her web sayfanızın, özellikle ana sayfanızın, en alt kısmına en son güncelleme tarihini not edin.
7. Başkalarının entellektüel haklarına zarar verici materyali içeren web sitelerini ziyaret etmeyin.
8. Bilmediğiniz, tanımadığınız veya güvenmediğiniz web sitelerinden alışveriş yapmayın, kredi kartı numaranızı vermeyin.(Karabal, Karabal,2007. Peker, Yazılı ve Yazılı Olmayan Kurallar Çerçevesinde Bilişim Etiği)

Bilişim tüketicisi olarak sahip olduğunuz haklar

Bir mal veya hizmeti ticari veya mesleki olmayan amaçlarla edinen, kullanan veya yararlanan gerçek ya da tüzel kişiye "tüketici" denilmektedir. Eğer bir mal veya hizmetin satın alınması ticari amaçla olursa, mal ya da hizmeti alan kişi tüketici olmayacaktır. Her ne kadar teoride böyleyse de, pratikte "ticari - ticari olmayan" ayrımı yapmak çok zordur. Tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, aydınlatıcı, eğitici, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı önlemleri almak amacıyla çıkarılan 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun 1995'ten beri yürürlüktedir.

Bilişim teknolojileri ile ilgili mal ve hizmetlerden dolayı en çok mağdur olan tüketici kesiminin "bilişim tüketicileri" olduğunu söylemek çok zor değil. Örneğin, ilanlarda gösterildiği şekilde bir donanıma sahip olmayan bilgisayarlar, Türkçe kullanma kılavuzu olmayan donanım parçaları, garanti kapsamı dışında kaldığı iddia edilen arızalar, uzadıkça uzayan tamir süreleri, gerektiği gibi çalışmayan yazılımlar, yeterli müşteri desteği verilmeyen hizmetler, sürekli kesilen internet erişim paketleri gibi daha çok çeşitlendirilebilecek sorunlar, bilişim tüketicilerinin baş ağrıları olmaya devam etmekte.

2003'e kadar Tüketici Kanunu, bilişim tüketicileri ile ilgili sınırlı bir korumaya sahipken 4822 sayılı yasa ile bilişim tüketicileri ve elektronik ticaretle mal ve hizmet satın alan tüketiciler de koruma altına alınmıştır.

Bilişim teknolojisi ile ilgili donanım ürünleri, (işlemci, RAM, CD sürücü/yazıcı, sabit disk, kasa vs.) ve aynı zamanda bilgisayarlar arası iletişim sağlayan modem, PCMCIA kart, sunucu hatta cep telefonları ve aksesuarları genellikle ithal edilmektedir. BT ile ilgili olan bu ürünler, teknik ve spesifik ürünler olduğu için ve de yaygınca kullanıldığından uygun ve yeterli olup olmadıkları çeşitli kurumlar tarafından 'denetlenmektedir, iletişimle doğrudan ilgisi olmayan donanım araçları Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından, iletişimi sağlayan telli veya telsiz donanım araçları ise Telekomünikasyon Kurumu tarafından denetlenmektedir. Bu sebeple, uygun ve yeterli olmayan donanımlar ülkemize ancak kaçak yollarla girmektedir. BT ile ilgili olsun olmasın, her tür malın asgari garanti süresi 2 yıldır. Yani, ister hazır konfigürasyon, isterse toplama bilgisayar olsun veya tek tek alınmış olsun, her donanım parçası 2 yıl garantilidir. Kullanıcı hataları garanti kapsamı dışındadır. Kullanıcı hatasının ne olup olmadığı genellikle kullanma kılavuzunda tüketiciye bildirilen uyarılara göre belirlenir. Donanımlardan herhangi birisi kullanıcı hatası olmadan arızalı hale gelmişse veya kullanılabilir durumda değilse, o mal Tüketici Kanunu'na göre ayıplı mal sayılır. Ambalajında, kullanma kılavuzunda ya da reklam ve ilanlarında yer alan, nitelik veya niteliği etkileyen niceliğine aykırı olan ya da kullanım amacı bakımından değerini veya tüketicinin ondan beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik

eksiklikler içeren mallar, ayıplı mal olarak kabul edilir. Ayıplı mal alan tüketici çeşitli haklara sahiptir. Tüketici, 30 gün içinde satıcıya, üreticiye veya dağıtıcıya başvurarak malın bedelinin İadesini, malın yenisiyle değiştirilmesini, ayıp oranında bedel indirimini veya ücretsiz tamir edilmesini isteme haklarına sahiptir. Tüketici, bu haklardan dilediğini seçebilir ve talep edebilir.

Eğer ayıplı mal, bir başka mağduriyete sebep vermişse, örneğin bilgisayarın diğer parçalarına zarar verirse veya bilgisayarda elektrik kaçağı olup da birisini yaralamışsa, bu zararlar da talep edilebilir.

Ayıplı malın tamirinin istenmesi seçilmişse veya malın satın alınmasından 30 gün geçtikten sonraki bir süre içinde arıza ortaya çıkarsa, satıcı, servis veya ithalatçı, malı kendisine tesliminden sonra en fazla 30 gün içinde onarıp tüketiciye sağlam bir şekilde teslim etmek zorundadır. Garanti kapsamı altındaki mallarda, onarımdan dolayı işçilik ve yedek parça ücretleri talep edilemez. Tüketiciye sağlanan diğer önemli bir hak daha vardır: Ayıplı bir mal, onarımdan sonra da aynı arızayı tekrar ederse ya da hiç onarılamamışsa, tüketici bedelin iadesini veya yenisiyle değiştirilmesini talep edebilir. Bu talebi satıcı, servis ya da dağıtıcı reddedemez. Malın yenisinin istenmesi halinde, malın stokları kalmamış ise, satıcı aynı işlevleri barındıran başka bir modelini vermek zorundadır. Herkes İçin çok önemli bu konuya önümüzdeki sayıda devam edeceğiz.

Kullanım kılavuzları neleri içermeli?

Bilişim tüketicilerinin ayıplı mallardan dolayı satıcı, üretici veya ithalatçıya başvurarak malın ücretsiz tamirini, ayıp oranında bedel indirimi yapılmasını, vermiş olduğu paranın iadesini veya ayıplı malın yenisiyle değiştirilmesini isteyebileceği konusunda geçen sayıda bilgi vermiştik. Bu sayıda, bu haklarını nasıl kullanabileceği yönünde bilgiler vermeye çalışacağız.

Tüketici Kanunu'nun 14. maddesine göre, ister yurtiçinde üretilsin, isterse de ithal edilmiş olsun, her tür malın TÜRKÇE kullanım kılavuzu ile birlikte satılması zorunludur. Bu kullanım kılavuzunda, malın kullanım, bakım ve basit onarımına ilişkin yönergeler olmalı, uluslararası geçerlilik taşıyan semboller de açıklamalarıyla birlikte bulunmak zorundadır.

Bazı mallarda, her an için zarar ve tehlike riski söz konusudur. Örneğin, dizüstü bilgisayar pili, bilgisayar kasalarının elektrik regülatörü, cep telefonlarının radyasyon etkisi gibi. Bu tür mallarda da, tehlikeli durumları açıklayıcı bilgiler ve tehlikeyi önleme adına ne gibi tedbirlerin alınacağı da açıkça gösterilmek zorundadır.

Tanıtma ve kullanma kılavuzunda bu bilgilerin bulunması zorunluluğu, hem tüketicileri korumak ve bilgilendirmek içindir, hem de malın arızalı olması halinde arızanın niteliğini tespit etme bakımından önemlidir. Zira, satıcı veya üreticiden, ayıplı bir malın tamirini, değiştirilmesini, bedel iadesini istediğiniz zaman, malın garanti kapsamı içinde bir arızaya sahip olup olmadığını tanıtma ve kullanma kılavuzlarında belirtilen hususlara göre tayin edebiliriz. Kullanım kılavuzunda bir uyarıyı veya bakım yönergelerini dikkate almadığımız takdirde, malın arızasının garanti kapsamı dışında olduğu kabul edilecektir. Satıcı ve üreticilerin diğer bir sorumluluğu ise,

malların Bakanlıkça belirlenen kullanım süreleri boyunca, yeterli teknik personel ve yedek parça stoku bulundurmak zorunda olmalarıdır.

Aldığı mal ayıplı çıkan tüketici ne yapabilir?

Tüketicinin haklarını kullanabilmesi bakımından, kanunda öngörülen sürelerle riayet edilmesi gerekir. Malın ya da hizmetin tesliminden itibaren 30 gün içinde bu haklar kullanılmalıdır. Bu haklar kullanılırken, daha sonra ispat edebilmek için başvuruları yazılı yapmakta ve satıcıdan/üreticiden yazılı onay almakta fayda vardır. 30 günlük süreden sonra ortaya çıkan ayıplar için ise 2 yıllık garanti süresi içinde başvurup ücretsiz tamir ve yedek parça temini istenebilir.

Tüketici, ayıplı bir maldan dolayı tüm sürelerle riayet ederek, kullanım hatası olmayan bir arızayı teknik servise götürdüğünde bir çok marka sorun çıkarmadan malın tamirini yapıp tüketiciye teslim etmektedir. Ancak, bazı çokuluslu ve ünlü markaların tüketicilere pek de hoş davranmadıkları bilinen bir gerçek. Ürün garanti kapsamı dışında mütalaa ediliyor ve tamir + işçilik için fahiş fiyatlar isteniyorsa, bu teklifi yazılı olarak istemek gerekir.

Tüketicinin şikayette bulunabileceği makamlar

Her il ve ilçede "tüketici hakem heyetleri" kurulmuştur. Bu heyetler illerde valilik, ilçelerde ise kaymakamlık nezdinde bulunur. Değeri 580.500.000 TL. altında olan her ürün için öncelikle Tüketici Hakem Heyeti'ne başvuru zorunludur. Tüketici Hakem Heyeti'ne yazılacak bir dilekçede konu kısaca özetlenmeli, ilgili belgeler ve yazışmalar dilekçeye eklenmelidir. Satıcı, sağlayıcı ve üreticinin adı, unvanı ve adresi açıkça belirtilmelidir. Heyetten arızanın niteliğinin tespit edilmesi için bilirkişi görevlendirmesi istenebilir. Heyetin vereceği kararlar tarafları bağlar ve gerekirse kararlar icra müdürlükleri eliyle uygulanır. Hakem heyetinin kararlarına karşı 15 gün içinde Tüketici Mahkemeleri'ne itiraz hakkı bulunmaktadır. Değeri 580.500.000 TL'nin üstünde olan uyuşmazlıklarda ise heyet kararları Tüketici Mahkemesinde delil niteliği kazanacaktır. Heyetin kararına karşı itiraz durumunda veya değeri 580.500.000 TL'nin üstü bir uyuşmazlık için ya da diğer durumlar için Tüketici Mahkemeleri'ne başvurulabilir. Tüketici Mahkemeleri de heyete başvuruda olduğu gibi harçtan muaftır. Tüketici Mahkemeleri de gerekirse bilirkişi ile teknik inceleme yaparak tüketiciyi koruyucu kararlar almaktadır. Ancak yargılama neredeyse bir yılı bulmaktadır. Tüketicinin diğer başvurabileceği yollar da vardır. Tüketici, sorunun çözümü için Tüketici Dernekleri ve Örgütlerinden yardım ve danışma isteyebileceği gibi, gazetelerin ve bazı internet sitelerinin tüketici köşelerine başvurabilir. Hemen söylemek gerekir ki, dernekler, örgütler ve gazeteler bu hizmetleri ücretsiz olarak vermektedirler.

Tüketici Kanunu'nda çağın gereklerine uygun bir takım düzenlemeler yapıldığından bahsetmiştik. Yeni tüketici kanununda göze çarpan ilk olumlu değişiklik, Türk Hukuk Mevzuatı'nda ilk kez elektronik ticaret kavramının "mesafeli sözleşmeler" başlığı altında yer alması olmuştur. Kanunun, tanımlar kısmında "mal" tanımına artık internet üzerinden satın alınan elle tutulur mallar dışında ayrıca elektronik ortamda kullanılmak üzere hazırlanan yazılım, ses, görüntü ve benzeri gibi elle tutulamayan mallar da girmiştir.

Yeni kanunun 9/A maddesinde düzenleme alanı bulan mesafeli sözleşmelerin uygulanmasında doğacak sorunları gidermek amacıyla, bazı ayrıntıların olduğu bir yönetmelik hazırlanmıştır.

Bu ayrıntıların neler olduğu Mesafeli Satışlar Uygulama Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik (Resmi Gazete Tarihi, Sayı: 13.06.2003 - 25137) ile belirlenmiştir. Mesafeli sözleşmelere yönetmelikte şöyle bir tanım getirilmiştir: Yazılı, görsel ve elektronik ortamda veya diğer iletişim araçları kullanılarak ve tüketicilerle karşı karşıya gelinmeksizin yapılan, malın veya hizmetin tüketiciye anında veya sonradan teslimi veya ifası kararlaştırılan sözleşmelerdir.

Yönetmeliğe göre; internet üzerinden mal ve hizmet satan kuruluşun unvanı ve açık adresi, satılan ürünün esaslı nitelikleri, tüm vergiler dahil fiyatı, fiyatın geçerlilik süresi, nakliye masrafları, tüketicinin iade şartları, şikayet yeri gibi ayrıntılar tüm alışveriş siteleri tarafından zorunlu olarak tüketiciye bildirilmek zorundadır. Böylece, internet tüketicileri hileli ve aldatıcı siteleri kolayca ayırt edebilecektir. Tüketici, internette satın alacağı mal ve hizmetle ilgili ayrıntıları yazılı olarak teyit etmedikçe sözleşme de kurulamayacak, dolayısıyla ayrıntısı ve özellikleri belirtilmeyen ürünü satın almak zorunda kalmayacaktır. Tüketici, satın alacağı ürünün ayrıntısını ve özelliklerini okuduğunu ve satın alma işlemini teyit ettiğini yine elektronik ortamda yazılı olarak bildirebilecektir.

Tüketicinin belirli bir süre içinde malı iade hakkı var

Tüketici, internette satın aldığı mal ve hizmeti hiçbir sebep göstermeksizin, ürünün eline geçtiği tarihten veya hizmeti almaya başladığı tarihten itibaren 7 gün içinde iade etme hakkına da sahip olacaktır. Bu durumda alışveriş sitesi, iade bildiriminden sonraki 10 gün içinde aldığı parayı iade etmek, eğer bir mal göndermişse bu malı da 20 gün içinde masrafı kendine ait olmak üzere almak zorundadır. Ancak, bazı ürün ve hizmetlerin niteliği düşünüldüğünde 7 günlük vazgeçme ve iade süresinin söz konusu olamayacağı ortadadır. Yönetmelik, anında ifa edilen hizmetlere cayma hakkı tanımamıştır. Örneğin, anında indirilip kullanılan yazılım ve programlarda, anında indirilebilen müzik yada videolarda, sipariş üzerine özel olarak hazırlanan ürünlerde, son kullanma tarihi geçebilecek mallarda, paketi açılmış kaset, CD ve benzeri veri depolama aygıtlarında, e-gazete ve e-kitap gönderilmesi durumunda tüketici hiçbir şekilde cayma hakkını kullanıp ürünü iade ederek parasını isteyemeyecektir. Gerçi, arızalı, eksik mallardan ve kusurlu hizmetlerden dolayı tüketici, eski kanunda da mevcut olan haklarını, yani malı verip parasını geri alma hakkını, malın yenisiyle değiştirilmesi, ücretsiz onarılmasını ve maldaki/hizmetteki eksiklik oranında fiyat indirimi isteme haklarını ayrıca kullanabilecektir.

Malın teslimi ile ilgili dikkat edilmesi gerekenler

Sipariştten itibaren, satıcı veya sağlayıcı mal veya hizmeti en geç otuz gün içerisinde teslim etmek zorundadır. Tüketiciye yazılı olarak bildirmek şartıyla bu süre en fazla 10 gün daha uzatılabilir.

Bazı alışveriş sitelerinde görüldüğü gibi sipariş edilen mal stoklarda olmayabilir. Bu durumda, satıcı veya sağlayıcı, 30 günlük süre içinde tüketiciye eşit kalite ve fiyatta başka mal veya hizmet tedarik edebilir. Ancak bunun için çok haklı bir gerekçesi olmak zorundadır. Haklı gerekçeye örnek olarak, gümrük işlemlerinin uzaması gösterilebilir. Eğer, sipariş edilen mal veya hizmetin tüketiciye teslim edilmesi imkansız bir hale

gelmişse, bu durumu 30 gün içinde tüketiciye bildirmekle ve tüketicinin ödediğini en geç 10 gün içinde iade etmekle mükelleftir. Kredi kartı aracılığıyla yapılan satışlarda ise, kart hesabına bedelin anında iade edilmesi gerekir.

Bilgisi dışında kredi kartıyla alışveriş yapılmış kimse, durumu öğrenir öğrenmez ödeme işlemini iptal edebilir, bu durumda da kredi kartı hizmeti veren banka, bedelin iadesini en geç 10 gün içinde sağlamak zorundadır.

Ayrıca, alışveriş sitelerine, internet üzerinden satılan hizmetlerin ve elektronik ortamda teslim edilen elle tutulamayan yazılım, ses, görüntü ve benzerlerinin tüketiciye kusursuz ve eksiksiz şekilde teslim edildiğini ispat etme yükümlülüğü getirilmiştir. Özellikle yazılım satan birçok büyük firma, demo ve kısıtlı sürümleri piyasaya sürerek tüketicilere ücret ödemedi yazılımı deneme şansı verdikleri için bu konudaki mağduriyetleri zaten en aza indirmeye çalışmaktadır.

Bu yönetmeliğin uygulanmadığı bazı alanlardan da bahsetmek gerekecektir. İnternet üzerinden yapılan bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, açık artırma yoluyla mal satan alışveriş siteleri ve gıda gibi günlük tüketim malzemeleri satan alışveriş siteleri bu yönetmeliğin kapsamı dışındadır.

Yeni kanunda ve yönetmelikte amaç, internet ortamında da rekabeti korumak ve internette satılan ürün ve hizmetlerin de kalitesinin artmasını sağlamaktır. (AHİ, 2008, Bilişim Tüketicisi Olarak Sahip Olduğunuz Haklar)

3. Bilim Etiği

“Bilim”; insanların kendilerini ve çevrelerindeki diğer varlıkları anlamak ve bu varlıkların bir-birileri ile ilişki ve etkileşmelerini inceleyip, oluşan olayları açıklayabilmek için uyguladıkları yöntem ve etkinlikler ile ilk çağlardan günümüze kadar elde edip biriktirerek yeni kuşaklara aktardıkları bilgilerin tümü olarak tanımlanabilir. Kısaca bilim, doğru düşünme ve sistematik olarak bilgi edinme sürecidir. Bilimin amacı, evrende doğru bilgiyi yanlış ilgiden ayırarak onu sistematik şekilde insan ve insanlık yararını gözeterek değerlendirmektir. Böylece bilim düşüncede, toplumda ve dünyada düzen yaratarak kişiden kişiye değişebilen yargı ve tercihler yerine tarafsız ve sağlıklı ölçütler getirir.

Bilim özünde gerçeği bulmaya ve olgusal dünyayı açıklamaya yönelik bir arayıştır. Bilim yanılmaz dogmalar içeren bir öğreti değildir; tutarlılık ölçütüne bağlı bir sınama-yanılsama ve yanılığın ayıklama sürecidir. Akla dayalı eleştiriye kapalı olan hiçbir ilke veya varsayıma bilim-de yer yoktur. Bilim bir inanç dizgesi olmadığı gibi, sanat gibi kendiliğinden gerçekleşen bir yaratıcılık da değildir. Bilim aynı zamanda birikimseldir.

“Bilimsel düşünce” bilim çerçevesinde düşünerek yeni fikirler üretmektir. Bilimsel düşünmek “analitik düşünmek” demektir. Olayları neden-sonuç çerçevesi içinde aklın süzgecinden geçirerek tarafsız bir şekilde analiz eden ve doğru sonuca ulaşabilen bir kişinin analitik düşünebildiği söylenebilir.

Bilim, gerçeğe ulaşmak, gerçeği ortaya çıkarmak ister. Bu ise, bilimsel dürüstlikle

olanaklıdır, özgün çaba ve sonuçlar gerektirir, yansız olmayı zorunlu kılar. Bilim Etiği araştırmacıya araştırmasını yaparken ve bulgularını yayınlarken uyması gereken ahlaki yolu gösterir ve bilimcilere bunlarla ilgili yükümlülükler getirir. Bilimde, araştırmada, uygulamada, eğitimde, öz olarak tüm akademik yaşamda topluma güven verilmesi, toplumun akademisyenlere olan güveninin sarsılmaması, yaşanan sorunların toplumu ilgilendirdiği ölçüde paylaşılması gerekmektedir.(Bülbul, 2007,Bilimsel Araştırmalarda Etik, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Dergisi

“Etik”, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü; doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalı olarak tanımlanmaktadır. Yunanca ethos (töre, gelenek, alışkanlık) sözcüğünden türetilmiştir. Belirli ahlak değerlerinden ya da ilkelerinden oluşan sistemler veya kuramlar için de bu terim kullanılır. Birbiri ile çok yakından ilişkili olan “etik”ve “ahlak”kavramları arasındaki temel ayrım, etik teriminin, genel olarak ahlaki konu alan disiplini belirtmesidir. Bu anlamda etik, ahlak felsefesi ile eşanlamlı kabul edilir.(Prof. Dr. Uzbay, 2006, Bilimsel Araştırma Etiği, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık)

Bilim etiği için, Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komisyonu'nun çalışma ilkelerinde [1] şu tanım yer almaktadır:

Bilim etiği, bir yandan bilimsel araştırma ve geliştirmenin, yani bilim üretiminin, ne olduğu ve nasıl yapıldığının tanımı içinde yer alan, kurucu unsurlardan biridir. Bir yandan da bilim insanlarının meslek etiğini, yani mesleklerini icra ederken yerine getirdikleri, çok çeşitli görevleri yaparken uymaları gerek kuralları kapsar. Toplumsal faaliyetlerin çeşitlenmesi, yeni bilgilerin toplumsal dolaşıma katılması ve toplumsal pratiklerin eleştirel bir biçimde değerlendirilebilmesi sonucunda etik ve bilim etiği sürekli olarak gelişme gösteren bir düşün ve eylem dalıdır.

Bilim etiği de, bir yandan bilimsel bilginin, diğer yandan toplumsal kurumların gelişimi ile sürekli gelişim ve dönüşüm içinde, yani bir süreç olarak algılanmalıdır. Bilim ve teknolojiye her büyük yenilik, çözümlenmesi gereken bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir. Çevreci etik, ahlaklı davranışın nesnesin illa insan değil, tüm evren olabileceğini ortaya koyarak etik düşüncesinin sınırlarını genişletmiştir. Teknolojinin her alanda ama özellikle yaşam bilimlerinde ortaya çıkardığı yeni olanaklarla birlikte, insanca bir yaşam için, “doğru ve yanlış olanı araştırmak” diyebileceğimiz bu uğraş alanı, bilim etiği çalışmalarının merkezinde yer almaktadır.

Bilim etiği kişiye araştırma yaparken ve bulgularını yayınlarken uyması gereken ahlaki yolu gösterir ve bilimcilere bunlarla ilgili yükümlülükler getirir. Bilim etiği araştırma etiği ve yayın etiğini kapsamaktadır. Bunlar, tüm bilim topluluğunda genel kabul gören kurallar ve değer ölçüleridir. Oysa ülkemizde bilim etiği pek tartışılmamakta ve üniversitelerimiz bu konuda yeterince bilinçlenmiş olmaktan uzak bulunmaktadır.

Bilimsel araştırmalar güvene dayalıdır. Gerçek anlamda, araştırmacılar güven ve özgürlük üzerine kurulmuş bir topluluğun üyesidirler. Bu toplulukta doğruluk, dürüstlük ve açıklık temel unsurlardır. Araştırmacıların yaratıcılıklarını ortaya koyabilmeleri için özgürlük, hava ve su kadar yaşamsal bir değere sahiptir.

Ancak, her özgürlük gibi bilim özgürlüğü de sorumluluk gerektirir. Zaten uyulması gereken kuralların olmadığı yerde özgürlük de olamaz. Bilimcilere tanınan özgürlük, her türlü bilimsel araştırmanın ve deneyin yapılmasına izin verileceği anlamına gelmez. Bilim insanının sorumluluğu hem içe hem de dışa karşıdır. İçe karşı sorumluluğu meslek ahlakına uymasını gerektirir. Gerçeğe ulaşmak, doğruyu bulmak için araştırma yaparken uluslararası kabul gören standartlara uygun bilimsel çalışma yöntemi izlenmesi şarttır. Verilerin manipüle edilmemesi, deney sonuçlarının aynı koşullarda tekrarlanabilir olması, yasa hipotezlerinin her zaman doğrulanabilir olması şarttır. Kendisi ile arasına eleştirel mesafe koymak, kesinlik, güvenilirlik, centilmenlik, dürüstlük ilkelerini uygulamak, rüşvet kabul etmemek bir bilim insanının ahlakını oluşturan tavır ve tutumlardır(1).

Bilim insanının topluma karşı sorumlulukları ise, projelerin potansiyel riskleri üzerine toplumun dikkatini çekmek, kötü niyetli kullanıma karşı uyarmak, zararlı sonuçlara götürebileceği öngörülen araştırmalardan vazgeçmek gibi davranış ve tutumlardır(1).

Bilim topluluğunun güvene dayalı bir topluluk olması, bir araştırmanın sonuçlarının daha sonra yapılacak araştırmalara temel oluşturacak olması ve yapılmış bir hatanın yayınlandıktan sonra literatürden çıkarılmasının güçlüğü nedeniyle bilimde sahtekarlık ve suistimal tüm dünyada üzerinde son derece ciddiyele durulan konulardır.

Bilimsel yaniltma (scientific misconduct) araştırmanın değerini ve güvenilirliğini azaltan tüm girişimler olarak tanımlanmaktadır(2). Bu da iki şekilde olmaktadır: disiplinsiz ve düzensiz araştırma (sloppy research) ya da bilimsel yaniltma / yalancılık (fraud). Disiplinsiz araştırma yapan kişi kötü niyetli olmamakla birlikte, farkında olmadan güvenilir olmayan sonuçlar da üretebilmektedir. Bu kişilere disiplinli araştırma eğitimi verilerek, bilimsel araştırmacılar grubuna kazandırılabilirler.

Bilimsel yaniltma, saptırma ya da yalancılık (fraud) ise araştırmacının bilinçli olarak ve amaçlı bir yaklaşımla çalışmanın metodlarını ve sonuçlarını "kötü niyetle" saptırması ve değiştirmesi anlamına kullanılmaktadır.

Prof. Dr. Emin Kansu bilimsel yaniltmayı (scientific misconduct) temelde 3 grupta toplamaktadır:

1. Bilimsel korsanlık (piracy): Başka araştırmacıların verilerini kendi izni olmadan kullanmak,
2. Başkalarının fikir, yazı ve çalışmalarını çalarak, aldığı kişilere gereken şekilde atıf yapmadan kendisinininki gibi göstermek, söylemek ya da yayınlamak (Plagiarism),
3. Verilerin saptırılması veya varolmayan bilgilerin / verilerin "yoktan varedilmesi" (fabrication, "desk-research", "dry-lab") şeklinde gruplanabilir.

Bilimde etik ihlaller çeşitli nedenlerle yapılmaktadır. Bilimsel dürüstlüğün dışına çıkılmasına etki eden faktörlerin başında bireyin yetersiz araştırma eğitimi ve disiplini almamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bilimsel yanıltma ve yalancılıkta kişisel hızlı yükselme hırısı, başkalarının kendisini olumlu ve başarılı tanımlarını arzulama, kurumun veya bölümün baskısı, "fazla yayın=fazla prestij" duygusu, parasal kazanç hırısı ve nadiren psikiyatrik-kişisel bozuklukların etken rol oynadığı düşünülmektedir.(Akademik Etik Kurulu,2008 Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık)

David Resnik, Bilim Etiği başlıklı kitabında (Resnik, 2004) bilim etiğinin üç temel ilkesi olan dürüstlük, dikkat ve açıklık ilkelerindeki nesnellik kavramına şöyle dikkat çekmektedir:“Bilimde nesnellik, verileri toplama, kaydetme, analiz etme, yorumlama, paylaşma ve depolamada olduğu kadar yayımlama işleri ve danışmanlık gibi başka faaliyetlerde de son derece önemlidir.”(Bilgi&İpbüker, 2005,CBS Etiği, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı)

Bilime içkin olan etik

Bilimsel araştırmacının kendi kendine yalan söylemesi, verilerini tahrif etmesi, hiç yapılmamış düzmece deneyler ya da aslında elde edilmemiş sonuçlar uydurması, yahut başkasının bulduğu şeyleri kendi yapmış gibi anlatması, yaptığı faaliyetin tanımıyla uyuşmayacağı aşikar olmalı. Bilim insanının yaptığı iş, araştırma yanıyla, bilebildiği kadarıyla doğanın gerçeklerini, onların aralarındaki bağıntıları, yani doğa yasalarını anlamaya uğraşmak ve onları diğer bilimcilerle ve giderek tüm insanlarla paylaşmaksa eğer, bulgularını doğru olarak rapor etme ve sadece bulgulara dayanarak iddialarda bulunma, onları tahrif etmeme, işine gelmeyen bulguların üstünü örtmeme gibi kuralların, yani “bilim ahlakı”nın, “gerçeğin hakkını vermek”le ilgili olduğu, bilimsel pratiğin doğasından kaynaklandığıdır. Bu ister tamamen aksiyomatik bir dal olan matematikte bir teorem ispatı, ister bir teorinin deneysel olarak sınanması, ister malzeme özelliklerinin ölçülmesi biçiminde olabilir. Bunun da ötesinde, entellektüel emeğe ve üretime saygı, onu bir bilimcinin en değerli ve ondan hiç bir koşul altında koparılamayacak tek zenginliği olarak görmek de, “gerçeğe hakkını verme”nin vazgeçilmez bir diğer yanı.

Şimdi biz ülkemizde hala, bütün diğer sorunlar bir yana, bu konuyu halledebilmiş değiliz. Bir insan başka birinin makalesini araklıyorsa, yahut kendi verisini tahrif ediyorsa, bir makalesinde yaptığı yanlışın üzerini örtüyorsa, bunların bilim pratiğiyle tanım itibarı ile çatıştığını görmemek mümkün değil. Arakçılık, tahrif, olmayan deneyler ya da hesaplar ve sonuçlar uydurarak makale yayınlama, bizim memleketimizde, ve çok da nadir olmayan bir biçimde pekala gelişkin memleketlerde de, olan şeyler. Ancak daha gelişkin ülkelerde bu durumlar genellikle er ya da geç saptanıyor, ve o kişinin meslek yaşamının sonu demek oluyor.

Ancak şu yanı vurgulamakta yarar var: Bu tür ihlaller, sadece bilimcilerin kendi aralarında bir biçimde halledecekleri “meslek içi” sorunlar addedilemez. Zira onların toplumdaki oldukça seçkin konumlarını borçlu oldukları “doğanın gerçeği” ile ayrıcalıklı ilişki, onlara aynı zamanda topluma karşı büyük bir sorumluluk da yüklemektedir. Bu nedenle yaptıkları işin bu tanıma uyması, bu güveni kötüye kullanmamaları, sadece onların vicdanına bırakılmış bir şey değildir ve toplum hem meslek kurumları hem de son tahlilde yasalar ve mahkemeler aracılığı ile akademik etik ihlallerini cezalandırır.

Bilimsel-teknolojik üretim ve paylaşımında bilim etiği ve bilim insanının özerkliği

Bilim sırf soyut bilgiden ibaret değildir. Bizzat o dönemli ABD başkanı Eisenhower'ın 1950'lerde ortaya attığı "askeri-endüstriyel kompleks" diye bir kavram vardı. Bugün bunu "bilimsel, askeri, endüstriyel, kompleks" diye adlandırmamız gerekiyor, zira bilimi doğrudan doğruya toplumsal üretimin tüm çok boyutlu sorunları ile ilişkilendirilmiş bir biçimde buluyoruz. Onun için burada bilim insanının sorumluluğu ortaya çıkıyor. Bilimsel üretim, eğer bu büyük ölçekli endüstriyel üretim yanıyla da "ahlaklı davranma olanak ve yetilerinin" tanımlanabildiği bir alan ise, sorumluluk kavramı da mutlaka buna eşlik etmek zorunda.

Ahlaklı davranış dediğimiz zaman bunun varsaydığı birtakım ön gerekler var. Bunlardan bir tanesi, otonom (özerk) yaratıklar olduğumuz; yani başkalarından bağımsız, "kader" kavramında saklı determinizmin dışına çıkabilen, kendi akıllarını kullanabilen otonom yaratıklar olmak. Bir diğeri, sorumluluğunun bilincinde olmak. Yani ancak otonom, rasyonel varlıklar için sorumluluktan söz edebiliyoruz. Şimdi bütün bu özelliklerin bilim insanlarında hangi koşullarda bulup bulunmadığı konusu somut birçok durumda gündeme geliyor. Bilimsel-askeri-endüstriyel kompleks dediğim toplumsal olgu içinde, etik davranışın ön-gereklerinin bir ölçüde ortadan kalktığını söyleyebiliriz.

Üniversite öğretim üyeleri pek çok meslek erbabından daha büyük bir otonomiye sahip günümüzde. Birçok insan var ki, akademisyenlerden çok daha kısıtlı koşulda mesleklerini icra etmek zorundalar, bunlar bilim emekçileri ve ekmek aslanının ağzında. Gelişmiş memleketlerde, doğa bilimcilerinin çok büyük kısmı endüstride çalışıyor. Kendi araştırmaları, üzerinde çalıştıkları projeler konusunda kimse onlara fikirlerini sormuyor. Sanayide çalışanlar, bilim insanlarının, Türkiye'de değil ama bütün dünyaya baktığımız zaman, ezici çoğunluğunu oluşturuyorlar. Phillips'de çalışıyor, Siemens'de çalışıyor, yahut Boeing'de çalışıyor, belki silah yapımında çalışıyor, ya da genetik olarak değiştirilmiş bitki araştırmalarında çalışıyor, ilaç sektöründe çalışıyor, sağlık sektöründe çalışıyor ve kendi çalışma alanını, projesini, çalıştığı konu seçilirken gözetilmesi gereken etik kaygıları filan kimse onlara sormuyor. Her halde önemli bir kısmı, bu "bilimsel-endüstriyel-askersel kompleks" dediğimiz makinenin parçaları olarak çalışıyorlar. Onun için akademik dünyada çalışan insanlara ek bir sorumluluk düşüyor. Akademik dünyadaki bilimciler bu insanları belli aşamalarda eğitiyor, okutuyor, belki o sırada belli duyarlılıklar da aşılayabiliyorlar. Sonuçta ise bu emekçinin belki eli varmıyor ama, ekonomik zorunluluklarla diyelim kitle imha silahları imal eden bir fabrikada çalışıyor. Bütün bu sanayi alanlarında yapılan işleri sorgulama, toplumun gündemine taşıma ve kaygılarını orada dile getirme gibi sorumluluklar da ister istemez bir ölçüde akademik dünyada çalışan bilim insanlarına da düşüyor.

Bilim Etiği hakkındaki uzun tartışmalardan sonra, özellikle de son zamanlarda bilimsel aşırımların yaygınlaştığı bir dönemde TÜBİTAK bünyesinde bir merkez kuruldu ve TÜBA, 1 Aralık 2001 tarihinde yaptığı toplantıda Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları başlıklı raporda 6 temel ilke açıkladı. Bunlar;

1. Gerçeğe Uygunluk

Veriler, sadece bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemlerden elde edilmelidir ve yorumlar ve değerlendirmede bilimsel yöntemlerin dışına çıkılamaz. Bu bağlamda elde edilmiş veriler saptırılamaz, elde edilmemiş sonuçlar araştırma sonuçları imiş gibi gösterilemez.

2. Bilimsel Araştırmanın Zarar Vermemesi

Bilimsel araştırma sürecinde deneklerin zarar görmemesi, deneklerin bilgilendirilmesi gibi sağlıkla ilgili konularda bilgilendirme zorunluluk arz etmektedir. Deney hayvanlarının acı çekmemesi dikkate alınmalıdır.

3. Sorumluluk ve Haklar

Bilim insanı araştırma bulguları ile ilgili olarak toplumu bilgilendirmek ve olası zararlı uygulamalar konusunda uyarmak zorundadır. Ayrıca bilim insanı kendi vicdani kanaatine göre zararlı sonuçlar doğuracak araştırmalara katılmama hakkına sahiptir.

4. Yazarlar

Araştırma sonuçlarında, araştırmayı yapanların tümünün isimleri katkıları oranında yayınlanır. Araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yayına hazırlanmasında etkin katkıda bulunmamış kişilerin isimleri yazar listesinde yayınlanamaz.

5. Kaynak Gösterme ve Alıntılar

Araştırma sonuçlarının yayınlanmasında yararlanılan kitap, dergi ve her türlü alıntı kaynağı belirtilmek zorundadır. Evrensel olarak tanınan kuram ve matematiksel formüller gibi bilinen bilgiler dışındaki herhangi bir yapıt ve bilgi izin alınmadan ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz veya yayınlanamaz.

6. Akademik Etkinliklerde Etik ve Bilim İnsanı

Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde ve öğretim, yöntem ve akademik değerlendirmelere ilişkin görevlerde bilimsel liyakatı temel ölçüt olarak kabul eder, temel etik kurallarının dışına çıkılmasına göz yummaz.(Prof. Dr. Ortaş, (2004), Bilimsel Etik Kurallarının Gerekliliği, Pivolka, s(14) 18-19)

Bilim, bilimsel danışmanlık, değerlendirme ve egemenlik yapıları

Bilim okur yazarlığının yaygınlaştırılması için “bilim nedir” üzerine popüler yayınlar yapılırken, bilim etiğinin, sadece “saf” ve bilime içkin anlamıyla değil, bilimcinin toplumla ilişkisi içinde de ele alınması gerekiyor. Buna bir anlamda bilimin geçişli (transitive) etkinlikleri de diyebiliriz. “Bilim” dediğimiz toplumsal

üst kurumun, bilimcilerle toplumdaki diğer kurumların ilişkisini nasıl belirlediği, bir bilimci bir konuda fikir beyan ettiği, danışmanlık yaptığı zaman burada nasıl bir ilişkinin, hangi egemenlik yapılarının söz konusu olduğu hakkında, insanların fikir sahibi olmaları, bence bu bilim okuryazarlığı içinde yer almalıdır.

Bilim etiği, bilimsel araştırmanın yürütülmesi ve yayınına kadar bilim insanlarının mesleklerini yürütürken içinde buldukları eğitim, uzman danışmanlık, değerlendirme gibi tüm diğer pratikleri de kapsamak zorundadır. Özellikle toplumsal kurumlar tarafından bilim insanlarının danışmanlıklarına başvurulduğunda, bilimin yetkisini aşan, yerleşik egemenlik yapılarını güçlendirmeye hizmet eden, bilimin normatif kullanımları, önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Hem meslek içi, hem topluma yönelik olarak bilim insanlarının birçok alanda danışmanlığına, uzmanlığına başvurulur. Akademik yaşamda da sık sık, kendi meslektaşımızın ya da bir öğrencinin performansını, ya da bir proje başvurusunu, proje raporunu değerlendirmeniz gerekir. Şimdi özellikle Türkiye’de bilimcilerin bu konuda hakikaten akıllı, otonom ve sorumlu yaratıklar gibi davrandıklarını söylemek çok zor. Bu işlevler yerine getirilmiyor, ya da çoğu kez en kötü biçimde getiriliyor. Hadi diyelim kol kırıldı yen içinde kaldı; bunun bir de topluma yönelik tarafı var.

Bilimsel araştırmalar açık veya ulaşılabılır olmadıklarında bilim camiasının dışındaki kişiler bilim camiasının dürüst olmadığını düşünebilirler. Halihazırda sürmekte olan araştırmalar ve Askeri veya ticari amaçlı araştırmalar hariç bilim ortamı açıklığı gerektirir.(Prof. Dr. Seçen (2007), Bilim ve Etik, Atatürk Üniversitesi Bilim ve Etik Konferansı)

Bir bilim insanının danışmanlığına, uzmanlığına başvurulduğu vakit, onun çok dikkat etmesi gereken şeylerden bir tanesi, verdiği görüşte onun bilimsel yetkisini aşan unsurlar olmaması. Bir diğeri ise çıkar çatışmaları barındırmaması.

Bilim insanlarının yetkilerini çok aşan bir biçimde belli doğrultularda tutum alışları ile onların o toplum içindeki egemenlik yapıları ile ilişkileri arasında da etik sorunlar doğması mümkün. Aydınlanmadan sonra, modern çağda, bilim insanları bir nevi bu seküler toplumun rahipleri konumunu üstleniyorlar. Modern toplumda egemenlik hiyerarşisinin tepesinde olan devlet ve hükümetin kendi meşruiyetlerini temellendirmek üzere bir ölçüde yaslandıkları kişiler ve kurumlar bilim insanları, bilim kurumları. Daha büyük tanrılarımız olduğu için değil ama bazen daha büyük bombalarımız olduğu için savaşlar kazanılabiliyor. Belki daha da önemlisi, bilimin doğrudan askeri ve ekonomik güce de dönüşebilen olağanüstü prestiji. Üniversiteler, müzeler, araştırma enstitüleri bu anlamda bizim toplumumuzun tapınakları, bilim insanları rahipleri işlevini görüyor. Bu egemenlik yapılarıyla ilişkilerinden tabi ki nemalanıyor bilim insanları. Bunun ayırında olmak, ve bir yandan da bilimsel tavır alışların bundan etkilenmemesi için öz-eleştirel bir tavır hiç elden bırakmamak gerekiyor.

Aydınlanmadan beri var olan bu karşılıklı ilişki içinde, bilim insanlarının aslında yetkili olmadıkları, ya da pozitif bildirimlerin geçerli olmadığı alanlarda, normatif tutumlarının “bilimsel” olduğu vurgusunu çok büyük bir iştah ve iştiaikle yapmaları diye bir sorun var. Bu özellikle kara Avrupası geleneğinde böyle. Anglosakson geleneğinde, belki sosyal bilimlere biraz haksızlık etme pahasına, bu ayırım daha dikkatli yapılıyor. Mesela ben,

mimarlık ya da felsefenin, hatta karşılaştırmalı edebiyatın illa ki bilim olarak sınıflandırılmasının gerekmediğini, onların çok ayrıcalıklı başka işlevleri olduğunu düşünüyorum. Bilim dediğimiz alanla, dinleri ve inançları kapsayan rasyonalite dışı alan arasında, çok önemli, çok gerekli ve çok meşru bir diğer seküler, eleştirel, entelektüel faaliyet alanı var. Felsefe, filoloji, bir bölümüyle tarih, kültürel çalışmalar, vs. gibi çok önemli, ama illa ki “bilim” denilmesi gerekmeyen, kendi içinde çok büyük önemi ve meşruiyeti olan bir koskocaman entelektüel faaliyet alanı olduğu, bizim memlekette (ki bunu doğrudan doğruya Avrupa geleneğinden devralmış vaziyetteyiz) unutuluyor. Onun için de değer yargıları ile çok yüklü, ve bunlardan yola çıkarak çok önemli sosyal tercihler içeren bir takım önermeler, hangi toplumsal yararların gözetilmesi durumunda bu sonuçlara varıldığı hiç tartışmaya açılmaksızın olmazsa olmaz bilimsel doğrular olarak serdedilebiliyor ve bu bence bilim insanların “bilim”in otoritesini toplumda bazı konuları pekiştirmek için kullanmaları anlamına gelebilir.

Bilimsel-teknolojik araştırma ve geliştirmede salt merak için araştırma ile toplumsal yararın gözetilmesi arasında da etik alanda bir gerilim olduğu düşünülebilir. Kanımca, toplumsal yarar, bilimsel gelişmelerin esas olarak üretim için ya da üretime yönelik olarak tasarlanıp tasarlanmamasından değil, sanayi üretime yön veren karar mekanizmalarının toplum tarafından daha bilinçli bir şekilde, ve sözünü geçirebilecek kadar da toplumsal olarak örgütlü bir biçimde denetlenebilmesinden geçiyor. Yoksa “toplumsal yarar” ne teknoloji düşmanlığı, ne de sanayi düşmanlığı demek. Tabi ki böyle bir gerilim var. Daha çok “merak için” araştırma yapılış istiyoruz. Ama bu araştırmalara gerekli kaynakların ayrılabilmesinin önemli bir koşulu, ülkede daha büyük sanayi zenginliğinin ortaya çıkması. Bu ülkede bir takım insanlara, kurumlara, toplumsal oluşumlara, bilimdeki ilerlemeden beslenen teknolojik gelişmelerin sanayi tarafından kullanılması sonucu ortaya çıkan olanakları gösterebilmemiz, “bakın, burada üretilen artı değerde doğrudan bilimsel bilginin birikmiş pay var”ı anlatabilmemiz gerek. Bizde, olaya “parayı bastırıp patenti alırız, istediğimizi de yaparız, kârımıza da bakarız” diye bakan bir sanayi yapılanması var. Bilime daha çok kaynak ayrılabilmesi için bunun dönüştürülmesi lazım. Bu da biraz dünya dinamikleri sayesinde olacak.

Akademiler bilim etiği konusunda gerçekleştirdikleri faaliyetlerde bilim insanlarına araştırmalarında ve genelde sergilemeleri beklenen davranış biçimi açısından yol göstermede son yıllarda önemli başarıları olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda başta P. Drenth’in başkanlık döneminde ALLEA olmak üzere akademilerin yayınlar ve konferanslar yoluyla bu konuda önemli bir farkındalık yaratmış oldukları açıktır. Bu farkındalığın başlattığı süreç sonunda, günümüzde istisnasız tüm bilim kuruluşları ulusal ve uluslararası örgütler kendi etik kurallarını belirleyerek yayınlamakta ve mensuplarının davranışlarının bu kurullarla uyumluluğunu izlemeye almaktadırlar. Buna göre, akademiler bilim insanları arasında çağdaş mesleki etik ilke ve kurallarının yerleşmesi ve bilim dünyası tarafından kabulünde üzerlerine düşeni yerine getirmektedir. Ancak, gelinen aşamada, akademilerin bilim etiği konusunda meslek etiğinin ötesine geçen konularda da yeni, özgün açılımlar getirebilir mi sorusunun sorulması yerinde olacaktır. (Prof. Dr. Bermek, 2007, Tüba Bilim Etiği Sempozyumu)

Bilim etiğinin evrimi

Bilim etiğinin yap-yapma listesi türünden şeylere indirgenemeyeceği zaten herkes için açık diye varsayabiliriz. Özellikle yeni sorunlarla karşılaşıldığında bu daha öne çıkıyor. Dar anlamıyla teknik insanların

meslek etiği, 19. Yüzyılın ortalarında sanayi devrimi ile beraber, mühendislerin, inşaat mühendislerinin, makine mühendislerinin kendi meslek örgütleri aracılığıyla toplumla giriştikleri bir tür sosyal kontratın parçaları olarak formüle edilmiş. Tabi tabielerin Hipokrat yemini daha da eskiden beri var. Toplumun çok yoğun olarak servis aldığı ve aldığı servisin kalitesini kendisi kontrol edemediği bir kitle ile yaptığı sosyal bir kontrattan söz ediyoruz: mühendisin yaptığı hesap kitap doğru mu yanlış mı, herhangi kişi bunu kontrol edemiyor. Onu kendi meslek örgütünün ancak kontrol etmesi lazım. O meslek örgütü aracılığıyla bu kontrolü yapabilmesi için geliştirmiş olduğu bir takım mekanizmalar gerekiyor. Bunun içinde meslek yayınları, meslek ahlakı belgeleri vs. var. Ama durmadan yeni araştırma alanlarının açıldığı ve yeni sorunların böylece ortaya çıktığı bir dünyada, bilim etiği için böyle yap-yapma listelerinin kesinlikle yetmeyeceği aşikar.

Bilim etiği ve hümanist gelenek

Bugün biyoetik alanında çözüm aranan problemlerde mihenk taşı insan yaşamına saygı. Örneğin, kök hücre eldesi konusundaki önermeler, benim izlediğim kadarı ile, kök hücre, diyelim kürtajlarda alınmış olan ceninlerden alınabilir mi, alınamaz mı? Kaç güne ya da aya kadar bu tür ceninlerden yararlanılabilir, ya da yararlanılmaz? Kanımca asıl mesele “bu soruların cevaplanmasındaki temel kıstas nedir?” olmalı. Bir “Cenin dört haftadan itibaren mi bir yaşayan insan olarak görülebilir, yoksa altı haftadan itibaren mi” tartışmasıdır gidiyor. Tabi belki daha kolay olduğu için insan yaşamına saygı gösterilmeli diyen bir “kategorik” emri, bir takım dini inançlara dayandırmak, onlar üzerine temellendirmek yoluna gidiliyor. Ben bunu biraz talihsiz olarak görüyorum. Bu Avrupa’da da yapılıyor, bizde de yapılıyor. Çeşitli semavi dinlerin temsilcilerine sorularak cevap aranmaya çalışılıyor.

Peki acaba neden biz bu soruyu soruyoruz? Bunun altında yatan temel kaygıyı belki herkes paylaştığı için tartışma konusu dahi edilmiyor. Öyle olduğunu sanmıyorum, ama öyle olduğunu düşünmek istiyorum. Zira tam da bu ayırım çizgisinin altında, bütün bu bilim etiği, akademik ahlak filan denilen şeylerin de temelini oluşturan, hümanist gelenek yatıyor.

Hümanist gelenek, hem bilimi, hem felsefeyi içinde taşıyan ve özellikle Avrupa’da Rönesans’tan beri yeniden benimsenme, serpilme imkanı bulmuş bir gelenek. Bu gelenek içinde tek tek her insanın yerine konulamaz, yegane, tek ve yine tanımı itibarıyla, sadece insan olmasıyla değerli olduğu varsayımını taşıyor. İnsan hakları da buna dayanıyor. O insan bireyini siz keyfi olarak yok edemezsiniz, ona eza edemezsiniz, acı veremezsiniz, giderek, onu çöpe atılacak bir doku parçası olarak da göremezsiniz.

Tabi ki hümanist geleneğin de yetersiz kaldığı, halletmediği bazı sorunlar var. Mesela, insanı diğer canlılardan ayıran şey ne? Ona bu özel, yerine konulamaz, kendi içinde değerli olma özelliklerini yakıştırırken, biz onu diğer hayvanlardan nasıl ayırıyoruz? Ya da bir bütün canlıyı, herhangi yaşayan dokudan nasıl ayırıyoruz? Aceba herhangi yaşayan bir dokunun da hakları var mıdır? gibi sorular geliyor benim aklıma. Herhalde başka insanların da geliyordur. Bunları ülkemizde, en azından toplumsal olarak paylaştığımız platformlarda, yeterince tartışmıyoruz. İşi biraz reçeteciliğe bağlamış durumdayız ve Avrupa’da bu işler

tartışılıp bitirildikten sonra dört hafta denilmişse, ceninin sahiden dört haftalık olup olmadığını nasıl tespit ederiz gibi, sadece pozitif hukuk anlamında bir hak ya da yasak tanımı maalesef geçerli.

Hümanizmin, söz konusu insan olduğunda önerdiği çok temel bir evrenselcilik de var. Bilimsel alanda bir evrensel, moda tabirle kültürler arası bir bilim etiğinden söz etmek mümkün mü? Bir “Avrupa Araştırmaları Bilim Etiği alanı” ya da Avrupa’yı da aşan, bilim etiği ile donanmış bir “küresel araştırma alanı” gibi şeyden söz edebilir miyiz? Ben bu sorulara bu hümanist temelde evet diye cevap verebileceğimizi düşünüyorum. (Erzan, 2007, Bilim Okuryazarlığı ve Bilim Etiği, Tüba Bilim Etiği Komisyonu)

Lizenko

Lisenko bilim etiği ve bilim tarihi açısından oldukça önemli bir figürdür. Lisenko bir tarım uzmanı, teknik dille bir agronom' dur. Ukrayna bölgesinde Karlovka' da 1898' de doğmuştur. 1948 yılı Lisenko' nun mutlak zaferi olarak tarihe geçen “ Tarım Bilimi Kongresi” nin yapıldığı yıldır. Söz konusu kongre bir bilimsel tartışma ortamından daha çok, bir mahkeme havasında gerçekleşmişti ve karşıt görüşte olanlar tamamen sindirilmişti. 1950 - 55 yılları arasında Lisenko yanlısı ve “Neo - Lamarkçı” düşünceleri savunan yazıların Agrobiologia başta olmak üzere pekçok bilimsel dergide yayınlanır olduğu da dikkati çekmektedir (4,10) .

Lisenko' nun bilimsel diktatörlüğü 1953'te Stalin'in ölümünün ardından pırlıtısını yitirmeye başladı. Sputnik 1' in 1957'de uzaya fırlatılması ve 12 Nisan 1961'de Yuri Gagarin' in uzayda ilk insanı, Sovyetler Birliği adına, temsil etmiş olması ülkenin bilimsel alanda edindiği önemli başarılar olarak kabul edilebilirdi (3,12). Bir yandan bu gibi kazanımlar SSCB adına bilimsel dev adımları oluştururken, bilimselliğe sırtını dönmüş ve arkasına aldığı siyasal güçle salt kendi görüşlerini destekleyenlere yaşam hakkı tanımış olan Lisenko'nun “saltanatı“ artık daha fazla süremeyecekti. 1964 yılında tüm görevlerinden alınan Lisenko'nun hızla inişe geçtiğini; iki kez Kızıl Yıldız Nişanı almış, Politbüro üyeliğine kadar yükselbilmiş ve bir ulusal kahraman haline gelebilmiş birisi olarak, onun 20 Kasım 1967 tarihindeki ölümüne kadar, son yıllarını pek de parlak geçirmediyi söylemek doğru olacaktır.

Lisenko Neden Yükselbilmiştir ?

Lisenko'nun yukarıda kısaca özetlenen kariyeri, onun, tarihin başka dönemlerinde de benzerleri yaşanan “iktidar-bilim ilişkisi “ nin tipik bir temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hemen her rejimde, her dönemde var olan ve ileride de bulunacakları kestirimini kolayca yapabileceğimiz kişiliklerin en belirginlerinden birisidir o. Bu nedenle, Lisenko' nun hangi yolla yükselbildiğini kısaca incelemek, bu durumun gerekçeleri üzerinde de düşünmemizi sağlayacaktır.

Lisenkoizmi inceleyen yazarların çoğu, Sovyetler Birliği'nin o dönemdeki “iklimi”ni böyle bir kişiyi başa getirecek ve etkili kılacak koşullara sahip bir ortam olarak tanımlamaktadırlar (3,5,6,8,13). Bu iklimin ekonomik, kültürel ve politik birtakım gerekçeleri bulunmaktadır.

- 1917' de Ekim Devrimi'ni izleyerek kurulan SSCB, Rusya' da zaferle sonuçlanan akımlarının önce tüm Avrupa'da, ardından da dünyada proleter bir egemenliğin kurulmasını sağlayacak zincirin ilk halkası olduğu

düşüncesini taşıyordu. Devrimi izleyen haftalar bir dizi idari, iktisadi ve toplumsal reformun yapılmasına sahne olmuştu. Tüm bunlar Marksçı - Leninci ilkelerin “mutlaklığı” ile o dönemin gereklerini bağdaştırmaya yönelikti. 1918-19 iç savaşında da kendini hissettirdiği gibi, beslenme gereksinimi tüm ülkede oldukça belirgindi. Bu savaş sırasında en önemli sorun, kentlerin ve savaşanların “iaşe ve ikmallerini” karşılayabilmektir. Bu sorunla başedebilmek için bir dizi kararname çıkarıldığını, erzak dağıtımının topluma verilen hizmetlere göre belirlendiğini, bir yandan 16-50 yaş arasındaki herkese çalışma zorunluluğu getirilirken, öte yandan köylülere beslenmeleri dışındaki herşeyi devlete teslim etme yükümlülüğünün getirilmiş olduğunu akılda tutmak gereklidir. 7 milyonu açlıktan ve kalanı tifus salgınından toplam 8 milyon kişinin kaybedildiği, sanayi ve tarım üretiminin hemen tümüyle düzenini kaybettiği, kamu maliyesinin çöktüğü bir ortam sözkonusuydu. Halkın belirgin hoşnutsuzluğu bir süre sonra farklı yerlerde karışıklıklara, ayaklanmalara ve başkaldırlara dönüştü. 1921’ den başlayarak savaşa özgü iktisadi uygulamalar terkedilmeye ve yeni iktisadi politika (NEP) iç ticareti ve sanayiye de kapsayacak ve denetleyecek bir biçim almaya başladı. Böylece 20’li yılların sonlarına kadar ulusal ekonomide kalkınma gerçekleştirilebilecekti. Üretimde sağlanan artış, tarım ve sanayi fiyatlarında denkleğin sağlanması kimi sorunlarına karşın NEP’ in başarısını yaratan etkenlerin başında gelmekteydi. Sonuçta Sovyetler Birliği’nde yeni yönetim vaatlerini gerçekleştirmek zorundaydı. Bunun belki de ön koşulu, hemen öncelikle insanların karınlarını doyurabilmektir. Bu nedenle, kötü durumdaki verimsiz Sovyet tarımını düzeltmeye yönelik her türlü mucizeyi benimsemeye hazır bir ortam oluşmuştu. Bu atmosferde Lisenko tarımsal üretimi katlayacağı müjdesiyle ortaya çıkıveren bir mesih gibi algılanabilirdi.

- Lamark’ın “ Çevresel değişimin kalıcı genetik değişiklik yaratacağı “ kuramı o dönemki politik tezle uyumluydu. Çünkü “uygun sosyal koşulların insan davranışında kalıcı değişikliklere yol açacağı“ biçiminde özetlenebilecek politik görüş, devrimin ilk kuşaklar üzerinde “ yeni insan “ yaratma yolundaki çabalarının, sonraki kuşakları da kendiliğinden etkileyeceğini umuyordu. Bu da, toplumu dönüşüme uğratmak için harcanacak emeğin sınırlı olacağını ve kolayca sonuca ulaşılacağını düşündürüyordu. Hatta çok saygın bilim adamlarının arasından bile bu kuramı destekleyenler çıkmıştı. Örneğin ünlü araştırmacı Pavlov bile, sonradan yanlış olduğunu açıklamakla birlikte, koşullandırılmış farelerde koşullu refleksin kalıtımla geçen bir örneğini bulduğunu önceleri iddia etmişti. Böylece bilimsel ömrünü aslında çoktan tamamlamış olan Lamark’ın kuramı kendisini kabul etmeye hazır bir ortamı buluyor ve “Yeni Lamarkçılık“ olarak filizlenebiliyordu. Bu görüşün bayraktarı da Lisenko olarak karşımıza çıkıyordu.

- Lisenko’nun yıldızını parlatan bir başka etken ise yönetimdeki “kapitalist - burjuva bilimi” ne karşı Rus - Sovyet bilimi’nin üstünlüğünü kanıtlama arzusuuydu. Çünkü 1930’lu yıllarda ülkedeki kıdemli bilim adamlarının çoğu, devrim öncesi Rus orta sınıf entelektüel kesiminden gelmekteydi. O halde egemenliğin yeni sahiplerinin de bilimsel alanda etkinlik göstermesi gerekiyordu. Bu anlamda Lisenko “mujik mintanını sırtından hiç çıkarmamış“, belki de böylece, rejimin kendisine fırsat verdiği bir “bilimsel kişilik“ olabilmışti.

Lisenkoizm (1935 - 1964) Neler Yapmıştır ?

Lisenko’ nun yaptıklarını, arkasına neredeyse sınırsız bir politik güç almış, herhangi bir “bilim” kişiliğinin yaptıklarına ve yapabileceklerine örnek olarak göstermenin doğru olacağı kanısındayım. Çünkü sonuçta onun “ unique” olmadığını ve ne yazık ki öyle de kalmayacağını kabul etmeliyiz.

Batuhan’a göre Lisenko, “insan düşüncesine hükmetme tutkusu” nun , kendi dönemindeki “totaliter ideoloji” yle birleşiminden bir “bilimsel diktatörlük” çıkarmış bir kişiliktir. Bu toplam kuşkusuz yeryüzünde daha önceleri de

meydana gelmiştir. Ama her defasında çıkan sonuç mutlaka bir bilimsel diktatörlük mü olmuştur , ayrıca tartışılabilir. Ancak Lisenko örneğinde bu sonucun böyle olduğu hemen su götürmez bir gerçektir.

Günümüzde genetiğin kurucusu sayılan Mendel'in görüşleri kalıtımı açıklamakta, Darwin'inkiler de evrim sürecini temellendirmekte geçerlikleri kabul edilen kuramlardır (11). Oysa, Mendelciliğin "burjuva idealizmi" olarak yaftalandığı Lisenko döneminde, bilim ömrünü çoktan tüketmiş bir görüş olarak Neo-Lamarckçılığın baştacı edildiğine yukarıda da değinmiştik. Genotip - fenotip ayırımının önemsenmediği, "gen" in yok sayıldığı ve kromozomların kalıtımda rolünün olamayacağını savunulduğu bu yaklaşım, kendisinden farklı düşünen tüm genetikçileri de yıldırmaya hazırды. Böylece, Lisenko'nun sahip olduğu politik güçle, aleyhtar genetikçilere yönelik kovuşturmalar başlatıldığı, yoğun bir baskı ortamı içerisinde sürgünlerin ve işten atmaların yaşandığı... o dönemi izleyen ve aktaran tüm yazarların ortak görüşüdür. Bilim - politika ilişkisi bu yazıda sadece ana çizgileriyle inceleneceği için, kapsamlı tartışmayı bir başka makaleye bırakarak, bu dönemde Sovyetler Birliği'nde bilime ve özellikle de genetik alanına belirgin bir politik denetim getirilmiş olduğunu, karşıt görüşteki bilim çalışanlarının üstelik "bilim adına" safdışı edilmeye çalışıldığını bir kez daha vurgulayalım.

Lisenko'nun tarım uzmanı niteliği gözönüne alındığında, onun doğrudan bu alanda yaptıklarını da kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Bir tür bahar buğdayı geliştirme, yeni bir tür çavdar üretme, soğuğa dayanıklı buğday türleri yetiştirme, sık ağaçlandırma çalışmaları, yeni bir gübreleme yöntemi geliştirme ... gibi girişimleri Batuhan'a göre Lisenko' yu sahtekarlar arasında ön saflara yerleştirmemizi sağlayan ya da onu ele veren ipuçları taşımaktadır. Çünkü, onun ,“ deneylerini kontrolsüz koşullarda yapmak, tekrarlamamak, elde kanıtları olmaksızın karşı çıkmak, bilimsel yayınlar yerine gazeteleri iletişim aracı olarak kullanmak... “ gibi çok belirgin yanlıgıları (ya da taktikleri) bulunmaktadır. Tüm bunlar da Lisenko' yu, bilim etiğine aykırı düşen tiplere çok belirgin bir örnek olarak saymamıza yetmektedir. (Prof. Dr. Arda, 1996, Bilim Etiği Açısından Lisenko Örneği, Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları)

Kaynakça

1. ERZAN, Ayşe (2007), Bilim Okuryazarlığı ve Bilim Etiği, Tüba Bilim Etiği Komisyonu
2. Akademik Etik Kurulu (2008), Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık
<http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm>
3. Prof. Dr. UZBAY, Tayfun (2006), Bilimsel Araştırma Etiği, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık
4. BÜLBÜL, Tuncer (2007), Bilimsel Araştırmalarda Etik, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Dergisi
5. Prof. Dr. SEÇEN, Hasan (2007), Bilim ve Etik, Atatürk Üniversitesi Bilim ve Etik Konferansı
6. Bilgi S.&İpbüker C.(2005), CBS Etiği, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı
7. Prof. Dr. BERNEK, Engin (2007), Bilim ve Etik, Tüba Bilim Etiği Sempozyumu
8. Prof. Dr. ARDA, Berna,(1996), Bilim Etiği Açısından Lisenko Örneği, Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları
9. Prof. Dr. ORTAŞ İbrahim((2004), Bilimsel Etik Kurallarının Gerekliliği, Pivolka Çukurova Üniversitesi
10. KARABAL Ahu KARABAL Mustafa, PEKER Bekir(2007), Yazılı ve Yazılı Olmayan Kurallar Çerçevesinde Bilişim Etiği, Bilişim Merkezi
11. Avukat AHİ M. Gökhan (2008), Bilişim Tüketicisi Olarak Sahip Olduğunuz Haklar,
www.chip.com.tr/arsiv/2004/11-256-internet-ve-Hukuk-download.html